

KS. JAROSŁAW SUPERSON SAC
UNIwersytet JANA PAWŁA II KRAKOWIE
JAROSLAW.SUPERSON@UPJP2.EDU.PL
ORCID: 0000-0003-3770-184X

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2026.003>

ZGROMADZENIE SŁUCHA PRAWA – SŁOWA BOŻEGO. STUDIUM HISTORYCZNO-KULTUROWO-TEOLOGICZNE

Streszczenie. Fragment Księgi Nehemiasza (Ne 8,1–12) przedstawia praktykę żydowskiej wspólnoty, która powróciła z wygnania w Babilonii. Badacze łączą go z początkami synagogi i lekturą pism. Zaprezentowane studium historyczno-kulturowo-teologiczne odpowiada na następujące pytania: Kto czyta księgę Prawa Mojżeszowego? Gdzie ją czyta? Co należy rozumieć przez wyrażenie „księga Prawa Mojżeszowego”? Z czego ją czytano? Kiedy zrealizowano tę lekturę? Jak ją czytano? Odpowiedzi na zadane pytania zbliżają czytelnika do poznania współczesnego stanu wiedzy o antycznej praktyce proklamacji słowa Bożego i teologii słowa Bożego.

Słowa kluczowe: Księga Nehemiasza, zgromadzenie, lektura, rytuał, księga Prawa Mojżeszowego.

Abstract. *The Assembly listens to the Law – the word of God. A Historical, cultural, and theological Study.* The passage from the Book of Nehemiah (Neh 8:1–12) reflects the practice of the Jewish community that returned from exile in Babylon, and researchers link it to the beginnings of the synagogue and the reading of scriptures. The presented historical, cultural, and theological study addresses the following questions: Who reads the Book of the Law of Moses? Where is it read? What is meant by the expression “the Book of the Law of Moses”? What was it read from? When was this reading carried out? How was it read? The answers to these questions bring the reader closer to understanding the current state of knowledge about the ancient practice of proclaiming the word of God and the theology of the word of God.

Keywords: Book of Nehemiah, assembly, reading, ritual, Book of the Law of Moses.

Trudny do opisania judaizm w V w. przed Chr. jest oparty na Prawie, które pochodzi z ust Boga jako jego słowo, mające korzenie w historii i adresowane do ludu wybranego. Prawo – słowo Boże jest publicznie odczytywane w zgromadzeniu, o czym świadczy fragment Księgi Nehemiasza 8,1–12. Zadając pytania o Ne 8,1–12, autor artykułu za pomocą metod historyczno-genetycznej, hermeneutycznej i komparatywnej chce oddać rzetelną fabułę historyczno-kulturową tej perykopy, a zarazem wskazać pierwotne wątki teologii słowa Bożego, jego proklamacji i słuchania. Odpowiedzi i wyjaśnienia zawarte w artykule chcą zrelacjonować w miarę współczesny stan badań, przede wszystkim w oparciu o naukową literaturę włosko- i polskojęzyczną. Zarazem treść artykułu ma zachęcać do dalszych poszukiwań odnośnie do dynamicznej i dialogicznej relacji między zgromadzeniem a proklamowanym w nim słowem Bożym. W polskiej bibliografii naukowej brakuje szczegółowej monografii poświęconej hermeneutyce kontynuacji proklamacji słowa Bożego w zgromadzeniu.

1. KTO CZYTA KSIĘGĘ PRAWA MOJŻESZOWGO? GDZIE JĄ CZYTA?

Nehemiasz to urzędnik królewski sprawujący urząd podczaszego na dworze króla perskiego Artakserksesa (por. Ne 2,1), a podczas zarządzania Jerozolimą mający pieczę nad jej życiem gospodarczym (por. Ne 13,15–22). W biblijnej Księdze Nehemiasza jest mowa o formie lektury słowa – Prawa. Kapłan Ezdrasz, syn Serajasza, pochodzący z rodu Aarona (por. Ezd 7,1–5), który przyprowadził jedną z grup Żydów powracających z Babilonu¹, człowiek uczony i kompetentny w Prawie Mojżeszowym (por. Ezd 7,6), stojąc na podium z drewna, wykonanym specjalnie do sprawowania czynności publicznej lektury, czyta wszystkim zebranym na placu, mężczyznom i kobietom, „zwrócony do placu znajdującego się przed Bramą Wodną” (Ne 8,3). Plac ten od północnej strony graniczył z terenem świątynnym. Dla podkreślenia tej doniosłej chwili obok czytającego Ezdrasza, po jego prawej i lewej stronie, stoją przedstawiciele rodów świeckich i ka-

¹ Por. Morton Smith, *Gli uomini del ritorno. Il Dio e la formazione dell'Antico Testamento*, traduzione Paolo Xella (Verona: Essedue Edizioni, 1984), 149.

płan Chilkiasz². Świątynia byłaby już w tym czasie odbudowana i poświęcona (por. Ezd 3–6), ale lud wybrany „nie został jeszcze związany Prawem Mojżeszowym”³. Ezdrasz, który wykonuje swoją kapłańską funkcję w pobliskiej świątyni, sprawując w niej obrzęd przelania krwi na ołtarzu, chce zaszcześcić w zebranych na placu ideał zgromadzenia, które bazuje na czynności liturgicznej opartej na lekturze⁴. Tora byłaby oficjalnie czytana poza terytorium świątyni, w miejscu publicznym, które można zdefiniować jako *profanum*⁵. Czytający Torę kapłan Ezdrasz, prawdopodobnie nauczający tej praktyki lub ją kontynuujący, byłby nie tyle pomostem między świątynnym kultem *in loco sacro* a lekturą Prawa *in loco profano*, ile gwarantem ortodoksji i ortopraksji. Kapłan ten, który ma autorytet, aby czytać prawa i je interpretować⁶, jest „znawcą Prawa Boga niebios” (Ezd 7,12), pełni obowiązki pośrednika między utkwionym w nim wzrokiem całego ludu a zapisem umieszczonym w księdze⁷.

Mówiąc o zebranych na placu, należy zauważyć, że to nie Ezdrasz ich zwołał. Inicjatywa wspólnego zgromadzenia się na placu wypłynęła samoistnie od przybyłych na plac⁸. Możliwe, że wspomnienia sprawowanych świąt i towarzyszących im zgromadzeń sprzed zburzenia świątyni lub w czasach wygnania skłoniły przybyłych na plac do takiego zachowania. Zgromadzeni jakby „domagali się” uroczystego wystawienia księgi Prawa

² Por. *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz Mirosław S. Wróbel (Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2010), 180–181.

³ Erhard Siegfried Gerstenberger, *Teologie nell'Antico Testamento. Pluralità e sincretismo della fede veterotestamentaria*, traduzione Franco Bassani (Brescia: Paideia, 2005), 256.

⁴ Por. Gerstenberger, *Teologie nell'Antico Testamento*, 257.

⁵ Por. Claudio Balzaretto, *Ricostruire e ricominciare. Leggere la Bibbia nella comunità con Esra-Neemia* (Milano: Paoline, 2010), 43.

⁶ Por. *Księgi Ezdrasza-Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy, oprac. Hugolin Langkammer (Poznań, Warszawa: Pallottinum, 1971), 255.

⁷ Por. Cesare Girauda, *Ascolta, Israele! Ascoltaci, Signore! Teologia e spiritualità della Liturgia della Parola* (Città del Vaticano: Editrice Vaticana, 2008), 56–57.

⁸ Por. Antonius H.J. Gunneweg, *Nehemia*. Mit einer Zeittafel von Alfred Jepsen und einem Exkurs zur Topographie und Archäologie Jerusalems von Manfred Oeming (Berlin: Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1987), 110.

Mojżeszowego⁹. Samo zaś miejsce umieszczenia podium nie było przypadkowe. Brama miejska na stronach Starego Testamentu jawi się jako punkt żywotny mieszkańców miasta. Brama była miejscem, gdzie stawiano tron króla i gdzie prorokowali prorocy (por. 1 Krl 22,10). Tam wysłuchiwano rozporządzeń króla, ale i sam król tam oczekiwał i wysłuchiwał wiadomości (por. 2 Sm 18,24). Także wojsko królewskie było zwoływane przed oblicze króla właśnie wtedy, gdy on zasiadł w bramie (por. 2 Sm 19,9). Okupant babiloński wyraził swoje panowanie nad zdobytą Jerozolimą przez obranie na swoją siedzibę Bramy Środkowej (por. Jr 39,3). Natomiast w mowie proroka Amosa brama jest miejscem wymierzania sprawiedliwości (por. Am 5,15). Była zatem brama sercem miasta, skąd rozpościerało się panowanie władcy i gdzie słuchano proroków. To brama miejska wraz z pobliskim placem w okresie pierwszej świątyni, zanim powstała synagoga, stanowiła miejsce życia wspólnotowego, gospodarczego i religijnego¹⁰.

2. CO NALEŻY ROZUMIEĆ PRZEZ WYRAŻENIE „KSIĘGA PRAWA MOJŻESZOWEGO”? Z CZEGO JĄ CZYTANO?

Trudno odpowiedzieć na pytanie, co należy rozumieć przez zwrot „lektura Prawa”, czyli co czytano. Zapewne najpierw należy odpowiedzieć na pytanie, kto przyczynił się do spisania Prawa w czasach niewoli babilońskiej lub po niej, w formie, którą zastosowano podczas lektury na placu¹¹. Frank Crüsemann twierdzi, że raczej trudno jest historycznie wykazać, że to osobiście Ezdrasz przywiózł z Babilonii do Jerozolimy Penatateuch, ale zarazem badacze wykazują, że na przełomie V i IV w. przed Chr. tekst ten w swojej istocie był już zamknięty¹². Natomiast włoski egzegeta C. Balzaretti wskazuje na Ezdrasza jako tego, który kopię Prawa przyniósł

⁹ Por. Sylwester Jędrzejewski, *Biblia i judaizm* (Kraków: Papieska Akademia Teologiczna, 2007), 39.

¹⁰ Por. Lee I. Levine, *La sinagoga antica*, t. 1: *Lo sviluppo storico*, traduzione Angelo Fracchia (Brescia: Paideia, 2005), 44–49.

¹¹ Por. Balzaretti, *Ricostruire e ricominciare*, 33.

¹² Por. Frank Crüsemann, *La torà. Teologia e storia sociale della legge nell'Antico Testamento*, traduzione Franco Ronchi (Brescia: Paideia, 2008), 412–413.

z Babilonu¹³. Dowodem na to byłyby kult sprawowany w świątyni w oparciu o przepisy z księgi Mojżeszowej, zaraz po przybyciu wygnańców z Babilonu (por. Ezd 3,2; 6,18).

Sam zaś zwrot „lektura Prawa” przysparza egzegetom problemów. Nie otwierając szerokiej dyskusji na ten temat, warto przypomnieć pytanie postawione przez C. Balzarettiego: „Czy Prawo, które było czytane, ma ogólny sens czytania «prawa», czy też pokrywa się z Pentateuchem? Dotyczy fazy redakcyjnej czy szczególnego źródła Pentateuchu?”¹⁴. A może pod wyrażeniem „księga prawa” kryje się Księga Powtórzonego Prawa lub jakaś księga, która nie jest komponentem Biblii hebrajskiej?¹⁵ Mierząc się z tak postawioną kwestią, niemiecki biblista protestancki O. Eissfeldt suponuje, że może chodzić o heksateuch (sześcioksiąg), kompozycję poszerzoną o dodatek P (P to czwarta nić narracyjna Pentateuchu, umożliwiająca oddanie chronologii od stworzenia świata. Nić ta została utworzona w czasach wygnania i została połączona z innymi źródłami Pentateuchu przed 398 r. przed Chr.¹⁶), ale skróconą przez pominięcie Księgi Jozuego. Judaizm w tym czasie otaczał tę kompozycję dużym szacunkiem¹⁷. Sam zaś zapis Tory, zdaniem również tego badacza, byłyby przyniesiony przez Ezdrasza jako jego Tora w formie zwoju, do wytworzenia którego wykorzystano skórę. Od tej pory istnieje praktyka zapisywania Tory na zwoju ze skóry lub pergaminu¹⁸. Zwój został przyjęty do ekskluzywnego kręgu

¹³ Por. Balzaretti, *Ricostruire e ricominciare*, 32.

¹⁴ Claudio Balzaretti, „Neemia 8: una comunità che legge”, *Parola spirito e vita* 43 (2001): 84.

¹⁵ Por. Corrado Martone, *Il giudaismo antico (538 a.e.v.-70 e.v.)* (Roma: Carocci, 2018), 27.

¹⁶ Por. Otto Eissfeldt, *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 2: *Analisi dei libri dell'Antico Testamento – 1*, traduzione Antonio Ornella, edizione italiana a cura di Antonio Ornella (Brescia: Paideia, 1980), 93–99.

¹⁷ Por. Otto Eissfeldt, *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 3: *Analisi dei libri dell'Antico Testamento – 2*, traduzione Vincenzo Gatti, edizione italiana a cura di Vincenzo Gatti (Brescia, Paideia, 1982), 432.

¹⁸ Por. Otto Eissfeldt, *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 4: *Il canone e il testo*, traduzione Vincenzo Gatti, edizione italiana a cura di Vincenzo Gatti (Brescia: Paideia, 1984), 185.

wiedzy, do środowiska sakralnego, rytualnego, jako „uświęcona postać”¹⁹ związana z liturgią czytania Pism.

3. KIEDY ZREALIZOWANO TĘ LEKTURĘ? JAK JĄ CZYTANO?

Lektura na placu odbyła się w 444 r. przed Chr.²⁰ i trwała „od rana aż do południa” (Ne 8,3). Nie była wykonana w dzień szabatu, ale, jak podaje egzegeta Starego Testamentu I. Cardellini, mowa w tekście o pierwszym dniu miesiąca siódmego (por. Ne 8,2), to jest miesiąca *tiszri*, może sugerować świąteczny obchód w okresie jesiennym, który z biegiem czasu stał się hebrajską uroczystością noworoczną²¹.

Zdaniem N. Bonneau proklamowana na placu lektura mogła mieć związek z wypracowaną już wcześniej w diasporze praktyką, która rozwinięta z czasem stała się formą liturgii słowa. Była ona zachowywana z racji niemożności sprawowania w diasporze kultu ofiarniczego²². Warto także pamiętać, że w czasie pobytu wygnańców żydowskich w Babilonie, a może i wcześniej, zapewne zapoznali się oni w jakimś stopniu z największym świętem w kalendarzu tego kraju, świętem *akitu*, obchodzonym jesienią w miesiącu *taširtu*²³.

Fragment z Księgi Nehemiasza 8,1–12 wskazuje na wypracowaną rytualność, która towarzyszy lekturze i jej słuchaczom, na celebrację słowa Bożego. W trudnym do wskazania miejscu i czasie w historii Izraela

¹⁹ Maria Campatelli, *Lektura Pisma z Ojcami Kościoła*, przekład Irena Burchacka (Warszawa: Promic, 2009), 132.

²⁰ Por. Enzo Bianchi, „L’Evangelario nel suo «sito» di lettura. Dagli usi giudaici alla pratica cristiana”, w Valerio Ascani, Enzo Bianchi i in., *L’Evangelario nella sua storia e nella liturgia* (Magnano: Qiqajon, Comunità Bose, 2011), 10.

²¹ Por. Innocenzo Cardellini, *I sacrifici dell’antica alleanza. Tipologie, rituali, celebrazioni* (Cinisello Balsamo, Milano: San Paolo, 2001), 350–362.

²² Por. Normand Bonneau, *Il Lezionario domenicale. Origine, struttura, teologia*, traduzione Romeo Fabbri (Bologna: Edizioni Dehoniane, 2012), 15–16.

²³ Por. Edwin Oliver James, *Starożytni bogowie. Historia rozwoju i rozprzestrzeniania się religii starożytnych na Bliskim Wschodzie i we wschodniej części basenu śródziemnomorskiego*, tłumaczenie Leon Cyboran, Jerzy Prokopiuk (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 135.

nastąpiła reorganizacja od periodycznego czytania Prawa, co siedem lat (por. Pwt 31,10–11), do odczytywania go często, zwłaszcza w chwilach zagrożenia²⁴.

Służąca do lektury księga Prawa została umieszczona na podwyższeniu. Umieszczenie księgi na podium miało wyrażać „wielkość Prawa, ale i również ważność chwili”²⁵. Zanim zaczęto z niej czytać, wszyscy zgromadzeni, mężczyźni i kobiety, widzieli moment jej otwarcia przez Ezdrasza, na który odpowiedzieli, powstając (por. Ne 8,5). W ten sposób wyrażono szacunek²⁶. W tym powstaniu możemy dostrzec pierwszy gest liturgiczny, który wykonali wszyscy zgromadzeni i który demonstruje ich uaktywnioną wiarę. Ale gest ten jest specyficzny. Nie towarzyszy mu żadne słowo²⁷. Obrona postawa stojąca wskazuje na to, że osoby zgromadzone na placu, chociaż słowa czytanego jeszcze nie usłyszały, swoim ciałem, duszą i sercem już celebryją znane sobie prawdy ukryte w dopiero co otwartym znaku księgi²⁸. Słowo Boże, chociaż nie zostało proklamowane, już ma sprawczą moc.

Lekturze towarzyszy wyrażone przez Ezdrasza błogosławieństwo, adresowane do Pana i Boga (por. Ne 8,6), którego treść nie została podana, ale na które lud odpowiada: *Amen! Amen!* Odpowiedzi tej towarzyszy gest wzniesienia rąk przez zebranych. Gest ten „wyrażał związek z Bogiem”²⁹. Ezdrasz nie tylko jest odpowiedzialny za odczytanie Prawa, ale jest także

²⁴ Por. Cosma Capomaccio, „*Monumentum resurrectionis*”. *Ambone e candelabro per il cero pasquale. Iconografia e iconologia del monumento nella cattedrale di Sessa Aurunca (Caserta)* (Città del Vaticano: Editrice Vaticana, 2002), 6–7.

²⁵ Anna Pleskaczewska, „Teologia ambony”, w *Praedicamus Christum crucifixum. Słowo Boże w liturgii Kościoła. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Damianowi Zimoniowi Metropolicie Katowickiemu w 25. rocznicę święceń biskupich*, red. Andrzej Żądło (Katowice: Księgarnia Świętego Jacka, 2010), 305.

²⁶ Por. Josef Wohlmuth, „Tavola del pane, tavola della parola”, w André. Birmelé, Anne Da Rocha Carneiro i in., *L'ambone tavola della parola di Dio. Atti del III Convegno liturgico internazionale Bose, 2–4 giugno 2005*, a cura di Goffredo Boselli (Magnano: Qiqajon, Comunità Bose, 2006), 78.

²⁷ Por. Antoine Vergote, „Gesty i czynności symboliczne w liturgii”, *Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny* 7, no. 1–10 (1971): 102–103.

²⁸ Por. Nereu De Castro Teixeira, *La comunicazione nella liturgia*, traduzione Raimondo Sorgia (Padova: Messaggero Padova, 2007), 45–46.

²⁹ *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz Mirosław S. Wróbel, 181.

przewodniczącym zgromadzenia modlitewnego, który zachęca zebranych na placu do wyrażenia wspólnej aklamacji³⁰.

Następnie zgromadzeni oddają pokłon i padają na kolana twarzą ku ziemi (por. Ne 8,6). „Kolana były dla żydów symbolem siły, dlatego zginanie kolan jest ugięciem się naszej siły przed żywym Bogiem, uznaniem faktu, że wszystko, czym jesteśmy, posiadamy od niego”³¹. W ten sposób wyznają swoją wiarę, że „stoją” przed Panem. Ich cielesność została przeniknięta wyeksponowanym słowem. Enzo Bianchi passus ten komentuje tak: „Słowo Boże uwidocznione w księdze przewodniczy zgromadzeniu Izraela i króluje nad nim”³². Postawa ta wskazuje na rozpoznanie obecności Boga pośród zwołanych³³, a zarazem jest punktem kulminacyjnym wypowiedzianej właśnie aklamacji³⁴.

Po lekturze Prawa przez Ezdrasza grupa trzynastu lewitów, nauczycieli, tłumaczy poszczególne jego fragmenty na język aramejski i komentuje je (por. Ne 8,7). Lud, który powrócił z niewoli babilońskiej, prawdopodobnie nie zna zapisu Prawa po hebrajsku, a rozmawia po aramejsku. Język ten „w królestwie perskim był nie tylko językiem międzynarodowym, komunikacyjnym, ale również oficjalnym językiem państwowym”³⁵. To zadaniem lewitów, mających „znajomość spraw Bożych”³⁶, jest tłumaczenie poszczególnych przeczytanych fragmentów³⁷, chociaż nie wiadomo, jak to

³⁰ Por. Wohlmuth, „Tavola del pane, tavola della parola”, 78.

³¹ Joseph Ratzinger, *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, przekład Wiesław Szymona (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 151.

³² Bianchi, „L’Evangeliario nel suo «sito» di lettura, 11.

³³ Por. Goffredo Boselli, „L’ambone tavola della Parola di Dio. «Apri il libro alla presenza di tutto il popolo» (Ne 8, 5),” w *Uno spazio per celebrare il mistero. Costruiti come edificio spirituale per un sacerdozio santo (1 Pt 2,5)*, a cura del Centro di Azione Liturgica (Roma: CLV-Edizioni Liturgiche, 2012), 80–81.

³⁴ Por. Wohlmuth, „Tavola del pane, tavola della parola,” 78.

³⁵ Johann Maier, *Między Starym a Nowym Testamentem. Historia i religia w okresie drugiej świątyni*, przekład Ewa Marszał, Jerzy Zakrzewski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002), 65.

³⁶ Roland De Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, tłumaczenie Tadeusz Brzegowy, t. 1–2 (Poznań: Pallottinum, 2004), 407.

³⁷ Por. Silvana Manfredi, „Esedra sacerdote e scriba restauratore dell’antico culto”, w *Gli spazi della celebrazione rituale*, a cura della Facoltà teologica di Sicilia (Mialno: Edizioni O. R., 1984), 123.

w praktyce wyglądało³⁸. Podczas tego tłumaczenia i wyjaśniania zgromadzony lud zachowuje postawę stojącą (por. Ne 8,7)³⁹.

Wraz z powstaniem zbioru księgi Prawa pojawia się zjawisko interpretacji Prawa, zmierzające prawdopodobnie do wskazania jego aktualnego znaczenia dla słuchających. Interpretacja ta bazuje na prawdzie, że Bóg objawił swoją wolę, a wola ta ma być poddawana ciąglej reinterpretacji⁴⁰. Usłyszane słowo Boże, opatrzone komentarzem, daje uczestniczącym w zgromadzeniu na placu możliwość odczucia bliskości Boga Izraela⁴¹.

Możliwe, że lewici stoją przy pewnej grupie osób⁴² i dają bieżący komentarz do Prawa. Nie tylko dają zebranych na placu możliwość poznania i zrozumienia Prawa, ale i zachęcają do działania, życia według jego treści i komentarza. W takim razie czy nauczający lewici, stojący u boku kapłana Ezdrasza, nie mają tego samego statusu co on?⁴³ Gerhard von Rad zwraca uwagę na obecność wśród lewitów okresu powygnaniowego osób utrzymujących, że są spadkobiercami profetyzmu i natchnień pochodzących od ducha Jahwe⁴⁴.

Zarazem w czasie, gdy czytano i wyjaśniano księgi Prawa, namiestnik Nehemiasz, kapłan Ezdrasz i lewici powiedzieli: „Ten dzień jest poświęcony Panu, Bogu waszemu. Nie bądźcie smutni i nie płaczcie!” (Ne 8,9). Chociaż wskazani dostojnicy ogłosili zgromadzonym święto, które ma dalej tego dnia trwać, to zebrani płaczą⁴⁵. „Cały lud tak głęboko

³⁸ Por. Wohlmuth, „Tavola del pane, tavola della parola,” 77.

³⁹ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, oprac. zespół pod red. Michała Petera, Mariana Wolniewicza, t. 1: *Stary Testament* (Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha, 1991), 845.

⁴⁰ Por. Gerstenberger, *Teologie nell'Antico Testamento*, 253.

⁴¹ Por. Ilse Müller, „Antico Testamento,” w Ilse Müller, Peter Dschulnigg, *Feste Ebraiche e Feste Cristiane. Prospettive dell'Antico e del Nuovo Testamento*, traduzione Lydia Marinconz, (Bologna: Centro editoriale dehoniano, 2005), 29.

⁴² Por. *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, tłumaczenie, wstęp i komentarz Hugolin Langkammer (Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000), 195.

⁴³ Por. Gerstenberger, *Teologie nell'Antico Testamento*, 257.

⁴⁴ Por. Gerhard Von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tłumaczenie Bogusław Widła (Warszawa: Pax, 1986), 89.

⁴⁵ Por. Wohlmuth, „Tavola del pane, tavola della parola,” 77.

przyjmował słowo Boże, że aż się zasmucił i popłakał⁴⁶. Reakcją na lekturę Prawa jest płacz. Dlaczego? Prawdopodobnie dlatego, że zebrani mają w pamięci inną formę obchodów niż ta, w której uczestniczą, a objaśnienia i przytaczane w nich argumenty mają sprawić, aby „wydarzenia zbawcze nie utraciły swej aktualności”⁴⁷.

Wraz z objaśnieniami zebrani otrzymują także wiadomość, że dzień, w którym uczestniczą w słuchaniu Prawa i jego objaśnień, „jest poświęcony Panu, Bogu” (Ne 8,9), a ich płacz nie koresponduje z tym faktem. Zebrani powinni okazać radość. Dlatego, aby ten dzień świąteczny obchodzić w klimacie radości, winni powrócić do domu. Zgromadzeni, po których widać przygnębienie, zostają rozesłani do swych domów przez namiestnika Nehemiasza: „Idźcie, spożywajcie potrawy świąteczne i pijcie słodkie wino, pošlijcie też porcję temu, który nic gotowego nie ma: albowiem poświęcony jest ten dzień Bogu naszemu. A nie bądźcie przygnębieni, gdyż radość w Panu jest waszą ostoją” (Ne 8,10). Uczta i jej wyborne potrawy, jak i założona wspólnota stołu pamiętająca o potrzebujących, zostały zatwierdzone przez wypowiedź namiestnika i otrzymały status świątecznych⁴⁸. Żydzi zbudowani wcześniej usłyszonym Prawem i jego objaśnieniami przy swoich obfitych stołach mają wyrażać i wzmacniać pewność budowania życia na Bogu⁴⁹. A budować życie na Prawie – słowie Boga znaczy ustanawiać, ponawiać czy też utrzymywać zawarte już z nim przymierze⁵⁰.

⁴⁶ *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz Mirosław S. Wróbel, 181.

⁴⁷ Von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, 448.

⁴⁸ Por. Giovanni Tangorra, „L'assemblea liturgica convocata dalla Paola di Dio”, w André Birmelé, Anne Da Rocha Carneiro i in., *Lambone tavola della parola di Dio*. Atti del III Convegno liturgico internazionale Bose, 2–4 giugno 2005 (Magnano: Qiqajon, Comunità di Bose, 2006), 59.

⁴⁹ Por. *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz Mirosław S. Wróbel, 181.

⁵⁰ Por. Scott Hahn, *Moc Słowa w liturgii. Od tekstu pisanego do żywego słowa liturgii*, przełożył Piotr Blumczyński (Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2010), 68.

ZAKOŃCZENIE

Poddany analizie moment historyczno-zbawczy znany z lektury Ne 8,1–12 jest konstytutywny dla szczegółowej monografii poświęconej hermeneutyce kontynuacji proklamacji słowa Bożego w zgromadzeniu, której brakuje w polskiej bibliografii naukowej. Przywołana perykopa biblijna oddaje dynamikę zgromadzenia, w którym wystawiona księga absorbuje uwagę wszystkich zgromadzonych, czytających, słuchających i komentujących. Publicznie odczytywany zwój przypomina Izraelicie słowo Boże, którym karmi on swe serce i aktywizuje ciało. Oddanie swego słowa przez Boga zgromadzeniu pozwala Bogu jakby wyjść z milczenia, a zgromadzeniu posiąć jego bogactwo i nim dysponować. Bogactwo słowa Bożego zdeponowane w sercach zgromadzonych wzmacnia ich przymierze z Bogiem, a zarazem ich jako wspólnotę konsoliduje. Przymierze, tak często wyrażone w ponawianej liturgicznej akcji składania ofiary w świątyni na ołtarzu, jest także umacniane i ożywiane proklamacją słowa Bożego, gdy wierzący są zgromadzeni poza terytorium świątyni.

BIBLIOGRAFIA

- Balzaretti, Claudio. „Neemia 8: una comunità che legge.” *Parola spirito e vita* 43 (2001): 75–88.
- Balzaretti, Claudio. *Ricostruire e ricominciare. Leggere la Bibbia nella comunità con Esra-Neemia*. Milano: Paoline, 2010.
- Bianchi, Enzo. „L’Evangelario nel suo «sito» di lettura. Dagli usi giudaici alla pratica cristiana.” W Valerio Ascani, Enzo Bianchi i in., *L’Evangelario nella sua storia e nella liturgia*, 7–21. Magnano: Quqajon, Comunità Bose, 2011.
- Bonneau, Normand. *Il Lezionario domenicale. Origine, struttura, teologia*, traduzione Romeo Fabbri. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2012.
- Boselli, Goffredo. „Lambone tavola della Parola di Dio. «Apri il libro alla presenza di tutto il popolo»” (Ne 8, 5).” W *Uno spazio per celebrare il mistero. Costruiti come edificio spirituale per un sacerdozio santo (1 Pt 2,5)*, a cura del Centro di Azione Liturgica, 67–91. Roma: CLV-Edizioni Liturgiche, 2012.
- Campatelli, Maria. *Lektura Pisma z Ojcami Kościoła*, przekład Irena Burchacka. Warszawa: Promic, 2009.
- Capomaccio, Cosma. „*Monumentum resurrectionis*.” *Ambone e candelabro per il cero pasquale. Iconografia e iconologia del monumento nella cattedrale di Sessa Aurunca (Caserta)*. Città del Vaticano: Editrice Vaticana, 2002.

- Cardellini, Innocenzo. *I sacrifici dell'antica alleanza. Tipologie, rituali, celebrazioni*. Cinisello Balsamo, Milano: San Paolo, 2001.
- Crüsemann, Frank. *La torà. Teologia e storia sociale della legge nell'Antico Testamento*, traduzione Franco Ronchi. Brescia: Paideia, 2008.
- De Castro, Teixeira Nereu. *La comunicazione nella liturgia*, traduzione Raimondo Sorgia. Padova: Messaggero Padova, 2007.
- De Vaux, Roland. *Instytucje Starego Testamentu*, tłumaczenie Tadeusz Brzegowy, t. 1–2. Poznań: Pallottinum, 2004.
- Eissfeldt, Otto. *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 2: *Analisi dei libri dell'Antico Testamento – 1*, traduzione Antonio Ornella, edizione italiana a cura di Antonio Ornella. Brescia: Paideia, 1980.
- Eissfeldt, Otto. *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 3: *Analisi dei libri dell'Antico Testamento – 2*, traduzione Vincenzo Gatti, edizione italiana a cura di Vincenzo Gatti. Brescia: Paideia, 1982.
- Eissfeldt, Otto. *Introduzione all'Antico Testamento*, t. 4: *Il canone e il testo*, traduzione Vincenzo Gatti, edizione italiana a cura di Vincenzo Gatti. Brescia: Paideia, 1984.
- Gerstenberger, Erhard Siegfried, *Teologie nell'Antico Testamento. Pluralità e sincretismo della fede veterotestamentaria*, traduzione Franco Bassani. Brescia: Paideia, 2005.
- Giraud, Cesare. *Ascolta, Israele! Ascoltaci, Signore! Teologia e spiritualità della Liturgia della Parola*, Città del Vaticano: Editrice Vaticana, 2008.
- Gunneweg, Antonius H.J. *Nehemia*, mit einer Zeittafel von Alfred Jepsen und einem Exkurs zur Topographie und Archäologie Jerusalems von Manfred Oeming. Berlin: Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1987.
- Hahn, Scott. *Moc Słowa w liturgii. Od tekstu pisanego do żywego słowa liturgii*, przełożył Piotr Blumczyński. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2010.
- James, Edwin Oliver. *Starożytni bogowie. Historia rozwoju i rozprzestrzeniania się religii starożytnych na Bliskim Wschodzie i we wschodniej części basenu śródziemnomorskiego*, tłumaczenie Leon Cyboran, Jerzy Prokopiuk. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Jędrzejewski, Sylwester. *Biblia i judaizm*. Kraków: Papieska Akademia Teologiczna, 2007.
- Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz Mirosław S. Wróbel. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2010.
- Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, tłumaczenie, wstęp i komentarz Hugolin Langkammer. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000.
- Księgi Ezdrasza-Nehemiasza*, wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy, opracował Hugolin Langkammer. Poznań, Warszawa: Pallottinum, 1971.
- Levine, Lee I. *La sinagoga antica*, t. 1: *Lo sviluppo storico*, traduzione Angelo Fracchia. Brescia: Paideia, 2005.
- Maier, Johann. *Między Starym a Nowym Testamentem. Historia i religia w okresie drugiej świątyni*, przekład Ewa Marszał, Jerzy Zakrzewski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002.-
- Manfredi, Silvana. „Esedra sacerdote e scriba restauratore dell'antico culto.” W *Gli spazi*

- della celebrazione rituale*, a cura della Facoltà teologica di Sicilia, 121–129. Milano: Edizioni O. R., 1984.
- Martone, Corrado. *Il giudaismo antico (538 a.e.v.-70 e.v.)*. Roma: Carocci, 2018.
- Müller, Ilse. „Antico Testamento.” W Ilse Müller, Peter Dschulnigg, *Feste Ebraiche e Feste Cristiane. Prospettive dell'Antico e del Nuovo Testamento*, traduzione Lydia Marinconz, 5–85. Bologna: Centro editoriale dehoniano, 2005.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, opracował zespół pod red. Michała Petera, Mariana Wolniewicza, t. 1: *Sary Testament*. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha, 1991.
- Pleskaczewska, Anna. „Teologia ambony.” W *Praedicamus Christum crucifixum. Słowo Boże w liturgii Kościoła. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Damianowi Zimoniowi Metropolicie Katowickiemu w 25. rocznicę święceń biskupich*, red. Andrzej Żądło, 305–310. Katowice: Księgarnia Świętego Jacka, 2010.
- Ratzinger, Joseph. *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, przekład Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Senaldi, Stefano. *L'Antico Testamento e la sua storia. Una introduzione*. Milano: Paoline, 2015.
- Smith, Morton. *Gli uomini del ritorno. Il Dio e la formazione dell'Antico Testamento*, traduzione Paolo Xella. Verona: Essedue Edizioni, 1984.
- Tangorra, Giovanni. „L'assemblea liturgica convocata dalla Paola di Dio.” W André Birmelé, Anne Da Rocha Carneiro i in., *L'ambone tavola della parola di Dio*. Atti del III Convegno liturgico internazionale Bose, 2–4 giugno 2005, 49–66. Magnano: Qiqajon, Comunità Bose, 2006.
- Vergote, Antoine. „Gesty i czynności symboliczne w liturgii.” *Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny* 7 no. 1–10 (1971): 100–109.
- Von Rad, Gerhard. *Teologia Starego Testamentu*, tłumaczenie Bogusława Widła. Warszawa: Pax, 1986.
- Wohlmuth, Josef. „Tavola del pane, tavola della parola.” W André Birmelé, Anne Da Rocha Carneiro i in., *L'ambone tavola della parola di Dio*. Atti del III Convegno liturgico internazionale Bose, 2–4 giugno 2005, a cura di Goffredo Boselli, 67–86. Magnano: Qiqajon, Comunità Bose, 2006.